

Małgorzata Surmacz

Muzeum Narodowe w Lublinie • National Museum in Lublin

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie • Maria Curie-Skłodowska University

<https://orcid.org/0000-0001-7695-663X>

WOJENNE LOSY WACŁAWA POLICZKIEWICZA (1896–1920)

SUMMARY

Wartime Life of Waclaw Policzkiewicz (1896–1920)

Waclaw Policzkiewicz (1896–1920), a son of industrialist from Lublin, a pupil of the private male junior high school referred to as the Lublin School, a student of the Warsaw University of Technology, a scout and member of the Polish Military Organisation and the National Youth Organisation, a soldier of the Polish Army. While serving in the 1st Legions Infantry Regiment he took part in all the fights of the unit. He died during the Kiev Offensive on the 13th of June 1920 in Borodianka near Zhytomyr. Despite the efforts of his closest family, his ashes were not brought back to Lublin. He was posthumously promoted to the rank of lieutenant and awarded with the War Order of Virtuti Militari 5th Class. The family kept memorabilia of the young soldier, participant in the fight for the independence and the Polish State border.

KEYWORDS: Waclaw Policzkiewicz, scouting organisation, education, Polish Military Organisation, the Polish-Soviet War, soldiers' graves

STRESZCZENIE

Waclaw Policzkiewicz (1896–1920), syn lubelskiego przemysłowca, uczeń prywatnego gimnazjum męskiego zwanego Szkołą Lubelską, student Politechniki Warszawskiej, harcerz i członek POW oraz Narodowej Organizacji Młodzieży, żołnierz Wojska Polskiego. Podczas służby w 1. Pułku Piechoty Legionów brał udział we wszystkich walkach oddziału. Zginął podczas ofensywy kijowskiej 13 czerwca 1920 r. w Borodiance koło Żytomierza. Mimo starań najbliższej rodziny jego prochy nie zostały sprowadzone do Lublina. Został pośmiertnie awansowany do stopnia porucznika i odznaczony Orderem Wojennym Virtuti Militari V klasy. Rodzina przechowywała pamiątki po młodym żołnierzu, uczestniku walk o niepodległość i granice odrodzonego państwa polskiego.

SŁOWA KLUCZOWE: Waław Policzkiewicz, organizacja harcerska, edukacja, POW, wojna polsko-sowiecka, groby żołnierzy

Wśród uczestników walk o niepodległość i granice państwa polskiego z lat 1914–1920 znaleźli się liczni przedstawiciele młodego pokolenia, wychowankowie szkół średnich oraz młodzieży akademickiej. Znaczącą datą w ich biografiach okazał się rok 1920, który w niejednym przypadku wyznaczał kres młodzięczego życia. Jedną z takich postaci był Waław Saturnin Policzkiewicz poległy w wojnie polsko-bolszewickiej latem 1920 r.¹

Przyszły żołnierz Wojska Polskiego urodził się 29 lutego 1896 r. w jednym z lubelskich szpitali, zaś ochrzczony został jesienią tego samego roku w Krasnymstawie na Lubelszczyźnie, w rodzinnym mieście swej matki². Był synem Henryka (1865–1936)³, aptekarza oraz właściciela lubelskiej wytwórni wód gazowanych i Janiny z Migurskich (1873–1941)⁴. Policzkiewiczowie zamieszkiwali we własnej kamienicy przy ulicy Poczętkowskiej 14 (obecnie Staszica) w Lublinie. W rodzinie panowały tradycje niepodległościowe. Jej członkowie brali udział w powstaniach listopadowym i styczniowym. Wspierali również finansowo różne inicjatywy walki zbrojnej. W okresie I wojny światowej matka Waława przekazała kosztowności na rzecz Legionów Polskich⁵.

Od jesieni 1906 r. Waław uczęszczał do Prywatnej 8-klasowej Szkoły Filologicznej Stanisława Śliwińskiego zwanej „Szkołą Lubelską”. Było to jedno z pierw-

¹ Autorka składa wyrazy podziękowania dr. Pawłowi Policzkiewiczowi, bratankowi bohatera niniejszego artykułu, za udostępnienie dokumentów ze zbiorów rodzinnych.

² Wg akt metrykalnych: ur. 27 X 1896 r. w Krasnymstawie. *Vide*: Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej: APL), Akta stanu cywilnego Parafii Rzymsko-Katolickiej w Krasnymstawie, zespół nr 1849: księgi wtóropisowe urodzeń, małżeństw i zgonów (duplikaty), seria nr 2.4: akta metrykalne za rok 1896, sygn. 114: akt urodzenia nr 567. W publikowanym biogramie: ur. 29 II 1896 r. w Lublinie. *Vide*: K. Juszczakowski, *Waław Policzkiewicz*, [w:] *Prywatne Męskie Gimnazjum im. Stefana Batorego („Szkoła Lubelska”)* w XXX-lecie, Lublin 1936, s. 286. Wg relacji rodzinnych Waław przyszedł na świat w lutym 1896 r. w Lublinie, a ochrzczony został w Krasnymstawie jesienią tego roku.

³ Henryk Aleksander Policzkiewicz – syn Ludwika i Apolonii z Wybranowskich, farmaceuta, przemysłowiec, absolwent Uniwersytetu Warszawskiego, członek Warszawskiego Towarzystwa Farmaceutycznego, właściciel Fabryki Wód Mineralnych Sztucznych i Napoi Gazowych w Lublinie. Odnznaczony Krzyżem Niepodległości. Pochowany na cmentarzu przy ul. Lipowej w Lublinie. *Vide*: akt zgonu nr 192 z 1936 r. z Parafii Rzymsko-Katolickiej św. Jana w Lublinie oraz na podstawie informacji i dokumentów rodzinnych P. Policzkiewicza (m.in. dyplom ukończenia studiów farmaceutycznych z 1889 r., dyplom Warszawskiego Towarzystwa Farmaceutycznego z 1906 r., dyplom nadania i legitymacja KN z 1933 r.).

⁴ Janina Felicja Policzkiewiczowa – córka Wiktora Migurskiego i Felicji z Moskalewskich. Od 1895 r. zamężna z Henrykiem Policzkiewiczem. Pochowana w rodzinnym grobie przy ul. Lipowej w Lublinie. *Vide*: akt zgonu nr 602 z 1941 r. z Parafii Rzymsko-Katolickiej św. Jana w Lublinie oraz na podstawie informacji P. Policzkiewicza.

⁵ Na podstawie informacji P. Policzkiewicza.

szych w mieście męskich gimnazjów z wykładowym językiem polskim założone w 1906 r. z inicjatywy Spółki Cywilnej Szkoły Średniej w Lublinie⁶. W latach 30. XX w. szkoła przyjęła patronat Stefana Batorego. Jej wieloletni dyrektor, matematyk Józef Arlitewicz (1865–1930), dbał o wysoki poziom kształcenia w podległej sobie placówce. Był również zaangażowany w działalność niepodległościową oraz życzliwie usposobiony wobec młodzieży⁷. Podobną postawą odznaczał się uczący fizyki, chemii i przyrody Kazimierz Juszcakowski (1884–1969), który dodatkowo nieformalnie prowadził kursy z geografii Polski⁸.

W tej samej szkole uczyli się także dwaj młodszy bracia Wacława – Juliusz Nicefor (1898–1963), maturzysta z 1916 r., aptekarz, żołnierz sformowanego w Lublinie późniejszego 23. Pułku Piechoty, odznaczony Krzyżem Walecznych za udział w bitwie pod Rawą Ruską oraz Jan Bazyli (1905–1984), absolwent z 1923 r., z zawodu prawnik, w młodości służący w Harcerskim Batalionie Wartowniczym⁹.

W latach szkolnych Wacław należał do różnych formacji o charakterze niepodległościowym. Był członkiem Organizacji Młodzieży Narodowej (OMN)¹⁰,

⁶ Szkoła rozpoczęła działalność dzięki koncesji zdobytej przez członka Spółki, Stanisława Śliwińskiego. Początkowo mieściła się w budynku na rogu ulic Królewskiej i Żmigród, następnie w nowopowstałym gmachu przy ul. Powiatowej (dzisiejsze *Collegium Iuridicum* KUL przy ul. Spokojnej). Działała, z przerwą w okresie okupacji hitlerowskiej, do 1948 r. *Vide*: W. Godziszewski, K. Juszcakowski, *Historia Zakładu (1906–1936)*, [w:] *Prywatne Męskie Gimnazjum im. Stefana Batorego...*, s. 1–53; A. Przegaliński, *Z historii lubelskiej oświaty. Zarys dziejów Prywatnej Ośmioklasowej Filologicznej Szkoły Męskiej S. Śliwińskiego (tzw. „Szkoły Lubelskiej”) w latach 1906–1914*, „Rocznik Łódzki” 2018, t. 68, s. 109–134.

⁷ Józef Zbigniew Arlitewicz – dyrektor „Szkoły Lubelskiej” w latach 1907–1930, w 1918 r. prezes Rady Szkolnej miasta Lublina. *Vide*: S. Dulewicz, *Józef Zbigniew Arlitewicz*, [w:] *Prywatne Męskie Gimnazjum imienia Stefana Batorego...*, s. 309–312; J. Doroszewski, *Słownik biograficzny nauczycieli miasta Lublina w latach 1918–1939*, Lublin 2007, s. 26–27.

⁸ Kazimierz Juszcakowski – pedagog, w latach 1913–1916 członek Komendy Skautowej w Lublinie, w okresie międzywojennym inspektor oświaty na Lubelszczyźnie. *Vide*: F. Krasuski, *Kazimierz Juszcakowski*, [w:] *Prywatne Męskie Gimnazjum im. Stefana Batorego...*, s. 315–331; *Słownik biograficzny lubelskiego harcerstwa 1911–2001*, red. S.J. Dąbrowski, S.A. Tryczyński, Lublin 2001, s. 84; J. Doroszewski, *Słownik biograficzny nauczycieli...*, s. 95–96; M. Surmacz, G. Gładyszewski, *Kazimierz Juszcakowski – zapomniany pedagog*, „Annales UMCS”, sec. F, vol. LXXIII, 2018, s. 163–178.

⁹ APL, Prywatne Męskie Gimnazjum i Liceum „Szkoła Lubelska” im. Stefana Batorego w Lublinie, zespół nr 533: adresy uczniów Szkoły Lubelskiej z lat 1914–1916, sygn. 66; W. Kowalski, *Spis uczniów z lat 1906–1936*, [w:] *Prywatne Męskie Gimnazjum im. Stefana Batorego...*, s. 367. O służbie żołnierskiej Juliusza Policzkiewicza *vide*: „Żołnierz Polski” 1922, R. 4, nr 23, s. 17–18 (kpr. 23. Pułku Piechoty); „Rocznik Oficerski Rezerw”, Warszawa 1934, s. 233, 746 (ppor. w korpusie sanitarnym oficerów rezerwy 2. Szpitala Okręgowego).

¹⁰ Organizacja Młodzieży Narodowej – jeden z oddziałów Związku Młodzieży Polskiej „Zet”, podzielony na Organizację Młodzieży Narodowej Szkół Wyższych oraz Organizację Młodzieży Narodowej Szkół Średnich. Swą jawną działalność OMN rozpoczęła w okresie walk o szkołę polską. W późniejszych latach stawiała na prace samokształceniowe oraz działalność niepodległościową członków. *Vide*: P. Waingertner, *Konspiracja trzech pokoleń. Związek Młodzieży Polskiej „Zet” i ruch*

a także współzałożycielem II Lubelskiej Drużyny Skautowej im. Zawiszy Czarnego powstałej w roku szkolnym 1911/1912. Obie zakonspirowane organizacje ściśle ze sobą współpracowały. Wywodząca się ze Związku Młodzieży Polskiej OMN skupiała młodzież akademicką oraz gimnazjalną. Z jej inicjatywy powstał w Lublinie pierwszy ogólnoszkolny patrol skautowy, z którego wyłonili się miejscowe drużyny¹¹. Na czele zawiszaków ze „Szkoły Lubelskiej” stanął Wiktor Krzewski (1894–1940), starszy kolega Waclawa, późniejszy żołnierz Legionów Polskich, a w czasie ofensywy bolszewickiej oficer łącznikowy w 201. Ochotniczym Pułku Piechoty, rekrutującym się głównie z harcerzy¹².

Początkowo zbiórki lubelskich skautów odbywały się w prywatnych mieszkaniach w czasie wolnym od nauki. Druh Policzkiewicz cieszył się uznaniem wśród rówieśników. „Niezwykle serdeczny i uczynny – tak opisywał jego postać opiekun drużyny z ramienia szkoły, nauczyciel Juszcakowski – stale uczył bezinteresownie kolegów”¹³. Wiosną 1914 r. Waclaw zorganizował trzydniową wycieczkę skautową za miasto. Podczas tej, wyglądającej na krajoznawczą, wyprawy przeprowadzono w rzeczywistości ćwiczenia terenowe o charakterze bojowym. Wzbudziło to zainteresowanie władz carskich. W mieszkaniu Policzkiewiczów doszło do rewizji. W trakcie przeszukiwań natrafiono na różne książki o tematyce wojskowej. Na szczęście nie odnaleziono raportu z manewrów drużynowych. Wykorzystując nieuważę żandarmów, Waclaw w ostatniej chwili zasłonił leżący na widoku rękopis, a następnie ukrył go¹⁴.

Maturę najstarszy syn Policzkiewiczów zdał w 1914 r., tuż przed wybuchem wojny¹⁵. Rok później wstąpił w szeregi Polskiej Organizacji Wojskowej (POW)

---

zetowy (1886–1996), wyd. II, Łódź 2018, s. 54–55. Sylwetka W. Policzkiewicza jako członka OMN przedstawiona została w: *Wykaz poległych i zmarłych uczestników ruchu niepodległościowego młodzieży narodowej (członków Związku Młodzieży Polskiej – „Zet”, Organizacji „Przyszłość” – „Peł” i innych stopni organizacyjnych w okresie lat 1886–1936)*, oprac. T.H. Piskorski, Warszawa 1936, s. 49.

¹¹ Vide: K. Juszcakowski, *Historia II L.D.H.*, [w:] *Prywatne Męskie Gimnazjum im. Stefana Bato-rego...*, s. 67–76; J. Lewandowski, *Początki skautingu i harcerstwa na Lubelszczyźnie (1911–1914)*, „Rocznik Lubelski” 1989/1990, t. 31/32, s. 145–159.

¹² Wiktor Krzewski – urzędnik, oficer rezerwy Wojska Polskiego, ukończył „Szkołę Lubelską” w 1913 r., służył w 1. Pułku Piechoty Legionów oraz 201. Ochotniczym Pułku Piechoty w Dywizji Ochotniczej (późniejszej 22. Dywizji Piechoty), zamordowany w Charkowie. Vide: J. Lewandowski, *Początki skautingu i harcerstwa na Lubelszczyźnie...*, s. 152–153; *Lubelska lista katyńska*, oprac. A. Winiarz, Lublin 1997, s. 301–302; S.W. Wojstowski, *Harcerskie pułki piechoty*, [w:] *Harcerze Lubelszczyzny w wojnie polsko-bolszewickiej 1919–1920*, red. S.J. Dąbrowski, Lublin 2009, s. 83–84.

¹³ K. Juszcakowski, *Waclaw Policzkiewicz...*, s. 286.

¹⁴ *Ibidem*, s. 286–289; *Księga Pamiątkowa 25-lecia harcerstwa w Lubelszczyźnie. Wspomnienia i dokumenty 1911–1936*, Lublin (reprint wydawnictwa z 1936 r.), s. 39–40.

¹⁵ Album maturzystów z 1914 r. w zbiorach specjalnych Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie (dalej: WBP), sygn. 2161/III, nr inw. 13724. W 1914 r. „Szkołę Lubelską” ukończyło 27 wychowanków. Wraz z wybuchem I wojny światowej jej budynek

sformowanej przez połączone siły Związku Walki Czynnej oraz Polskich Drużyn Strzeleckich. Obie te, wywodzące się z Galicji formacje, jeszcze przed I wojną światową rozprzestrzeniły się na tereny Królestwa Polskiego. W połowie 1914 r. wśród warszawskich konspiratorów zapadła decyzja o utworzeniu na terenie zaboru rosyjskiego organizacji podległej Józefowi Piłsudskiemu. Początkowo jej członkami zostali dawni strzelcy, których wybuch wojny zastał w Kongresówce. Z czasem zaczęto pozyskiwać nowych ludzi spoza Warszawy, w której w owym czasie panowała prorosyjska atmosfera. Przede wszystkim działaniami rekrutacyjnymi objęto tereny Lubelszczyzny, a zwłaszcza środowiska młodzieżowe o piłsudczykowski nastawieniu¹⁶.

Konspiracyjna POW miała przygotowywać do walki zbrojnej, prowadząc szkolenia o charakterze wojskowym. Zadanie to spoczywało głównie na Wolnej Szkole Wojskowej¹⁷. Jednakże struktura peowiackiej organizacji przewidywała podstawowe szkolenia bojowe już na poziomie najniższego szczebla jakim były sekcje działające na terenie poszczególnych okręgów¹⁸. Szkolenie peowiackie odbywało się na trzech etapach: rekruckim, żołnierskim i podoficerskim. Wacław Policzkiewicz przeszedł wstępne kursy w rodzinnym mieście. Obejmowały one znajomość zasad musztry, służby polowej, terenoznawstwa, łączności i sygnalizacji, a także umiejętność obchodzenia się z bronią i materiałami wybuchowymi¹⁹.

Wkrótce młody konspirator wyjechał z Lublina, aby rozpocząć studia na Politechnice Warszawskiej. W tym czasie liczne represje zaczęły dotyczyć członków lubelskiej POW, stopniowo dekonspirującej swą działalność. Żandarmeria guberni lubelskiej dokonywała szeregu aresztowań²⁰. Coraz częściej w mieście do głosu dochodziły antyrosyjskie hasła zbrojnego wystąpienia i poparcia dla Legionów

---

zarekwirowano na szpital wojskowy, władze szkolne przeniesiono do Hotelu Janina przy ul. 3 Maja (obecnie siedziba Kuratorium Oświaty w Lublinie), a lekcje do prywatnych lokali. *Vide: Prywatne Męskie Gimnazjum im. Stefana Batorego...*, s. 16–17; A. Przeglasiński, *Z historii lubelskiej oświaty...*, s. 129.

¹⁶ O początkach i strukturze POW *vide szerzej*: T. Nałęcz, *Polska Organizacja Wojskowa 1914–1918*, Warszawa 1984.

¹⁷ Wolna Szkoła Wojskowa została założona z inicjatywy OMN w Warszawie we wrześniu 1914 r. Działała do czerwca 1915 r. *Vide*: T. Nałęcz, *Polska Organizacja...*, s. 23; P. Waingertner, *Konspiracja trzech pokoleń...*, s. 108–110.

¹⁸ Władze centralne POW – Komenda Naczelna – pozostawały w Warszawie. Wewnętrzna struktura przewidywała podział na okręgi, których dowódcy odpowiadali za rekrutację, bojowe wyszkolenie, akcje wywiadowcze oraz działalność propagandową. Dodatkowo utworzono odrębny oddział dywersyjny zwany Oddziałem Lotnym Wojsk Polskich. Na czele lubelskiego okręgu, utworzonego na początku 1915 r., stanęli Andrzej Turczyński-Brenner (ps. Mieczysław II) oraz Tadeusz Herfurt (ps. Armak, Jan). *Vide*: T. Nałęcz, *Polska Organizacja...*, s. 24–32.

¹⁹ Informacja na świadectwie ukończenia szkoły podoficerskiej POW, Warszawa, 17 VII 1916 r. Zbiory rodzinne Pawła Policzkiewicza (dalej: Zbiory P. Policzkiewicza).

²⁰ T. Nałęcz, *Polska Organizacja...*, s. 32.

1. Henryk Policzkiewicz (siedzi pierwszy z prawej) z bratem Kazimierzem i synami.
Stoją od lewej: Juliusz, Jan i Waclaw. Fot. Stanisław Zawadzki. Lublin, ok. 1915 r.

Źródło: Zbiory rodzinne Pawła Policzkiewicza

Polskich. Wyrazem tego była opublikowana broszura *Kujmy broń* autorstwa Kazimierza Wyszyńskiego (1890–1935), wychowanka lubelskiej Szkoły im. Stanisława Staszica, jednego z czołowych działaczy Związku Młodzieży Polskiej, przyszłego uczestnika rokowań pokojowych w Rydze w 1921 r.²¹

Wraz z ewakuacją Rosjan z Królestwa Polskiego w połowie 1915 r. pojawiła się potrzeba zalegalizowania konspiracyjnej dotąd, niezależnej organizacji podległej Józefowi Piłsudskiemu. Środowiska peowiackie opowiadały się za wcieleniem do I Brygady Legionów Polskich. Oczekujące wymarszu na front oddziały POW zgrupowano w zajętej przez Niemców Warszawie w jeden batalion. „Uzbrojeniem tych pierwszych żołnierzy polskich na ulicach Warszawy – wspominał jeden z peowiaków – były karabiny zebrane z pola walk rosyjsko-niemieckich po przegranej przez Niemców bitwie o Warszawę w październiku 1914 r. Godłem były orzełki strzeleckie i biało-czerwone kokardy przy maciejówkach”²².

Latem 1916 r. Wacław ukończył z oceną bardzo dobrą tajną peowiacką szkołę żołnierską, z warunkiem zdania egzaminu z geografii Polski w późniejszym terminie. „Żołnierz wykazał szczególne zamiłowanie do służby polowej i terenoznawstwa – głosiła adnotacja na świadectwie – co też obrał sobie za specjalność w pracy instruktorskiej”²³.

Tę samą szkołę POW skończył kolega Wacława – Jan Arnsztajn (1897–1934), który na odwrocie pamiątkowej fotografii grupowej podpisał się konspiracyjnym pseudonimem *Ćwiek*²⁴. Jan pochodził z rodziny żydowskich inteligentów. Wspólnie z Wacławem uczęszczał do „Szkoły Lubelskiej” oraz należał do skautowej

²¹ Kazimierz Marian Wyszyński – dyplomata, legionista. Krótko uczęszczał do „Szkoły Lubelskiej”, skąd przeniósł się do Gimnazjum im. Stanisława Staszica w Lublinie, które ukończył w 1909 r. *Vide: Wykaz poległych i zmarłych uczestników ruchu niepodległościowego młodzieży narodowej...*, s. 63–64; J. Marczuk, *Kazimierz Marian Wyszyński jako działacz młodzieżowy, polityk i dyplomata (1890–1935)*, „Annales UMCS”, Sec. F, vol. LIX, 2004, s. 53–69; M. Surmacz, *Kazimierz Wyszyński (1890–1935) – od legionisty do dyplomaty*, „Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy”, t. 20, Wilno 2020, s. 155–187. Broszura *Kujmy broń*, Warszawa–Kijów–Wilno 1915 – egzemplarz w zbiorach APL, zespół nr 1004, sygn. 15, k. 1–8.

²² S. Strzembosz-Pieńkowski, *Peowiaczy. Wspomnienia o ludziach z okresu walk o niepodległość 1918–1921*, oprac. M. Andrzejczyk, K. Dziuda, Łódź 2013, s. 33.

²³ Świadectwo ukończenia szkoły podoficerskiej POW, Warszawa, 17 VII 1916 r. Zbiory P. Policzkiewicza.

²⁴ Jan Karol Arnsztajn – lekarz, satyryk, oficer rezerwy Wojska Polskiego. W latach 1918–1921 służył w Wojsku Polskim. Był współautorem tekstów do Kabaretu Peowiackiego oraz Lubelskiej Szopki Politycznej. Grał zawodowo w tenisa, reprezentując Klub Sportowy Lublinianka. Zmarł na gruźlicę. Jako konwertyta został pochowany na wojskowym cmentarzu na Powązkach. *Vide: Wykaz poległych i zmarłych uczestników ruchu niepodległościowego młodzieży narodowej...*, s. 7; M. Gałęzowski, *Na wzór Berka Joselewicza. Żołnierze i oficerowie pochodzenia żydowskiego w Legionach Polskich*, Warszawa 2010, s. 147–148 (fot.); M. Surmacz, *Arnsztajn Jan Karol*, [w:] *Słownik biograficzny miasta Lublina*, t. 4, red. P. Jusiak, M. Sioma, J. Ternes, Lublin 2014, s. 13–15.

2. Tajna szkoła oficerska Polskiej Organizacji Wojskowej w Warszawie, 1916 r. Wśród obecnych wychowankowie „Szkoły Lubelskiej”: Waław Policzkiewicz (drugi rząd od dołu, czwarty z prawej) i Jan Arnsztajn (trzeci rząd od dołu, czwarty z prawej).

Źródło: Zbiory rodzinne Pawła Policzkiewicza

drużyny zawiszaków. Jego ojciec, doktor Marek Arnsztajn (1855–1930) wraz z żoną Franciszką z Meyersonów (1865–1942), poetką i tłumaczką, byli zaangażowani w działalność niepodległościową. W ich domu przy ulicy Żółtej w Lublinie mieściło się archiwum oraz magazyn broni POW. Po maturze, zdanej w 1915 r., Arnsztajn zaciągnął się do Legionów Polskich. Zwolniony ze służby z powodów zdrowotnych, powrócił do rodzinnego miasta, gdzie czynnie działał w miejscowych strukturach peowiackich. W 1916 r. rozpoczął studia medyczne na Uniwersytecie Warszawskim. Był adiutantem przy Naczelnej Komendzie POW.

Po latach zbiorowe zdjęcie kursantów peowiackiej szkoły, na którym znaleźli się dawni szkolni koledzy – Policzkiewicz i Arnsztajn – zostało zreprodukowane w formie karty pocztowej. Dochód z jej sprzedaży przeznaczono na budowę Pomnika Poległych Żołnierzy Polskiej Organizacji Wojskowej autorstwa Edwarda Wittiga, wzniesionego przed gmachem Zachęty w Warszawie w listopadzie 1933 r.²⁵

²⁵ Pocztówka wydana w Warszawie w latach 30. XX w. nakładem Komitetu Budowy Pomnika Poległych Peowiaków; egzemplarz w zbiorach Muzeum Narodowego w Lublinie (Oddziału Historii Miasta Lublina), nr inw. ML/H/2177/5. Oryginał fotografii z podpisami na rewersie w zbiorach

Jesienią 1916 r. W. Policzkiewicz jako podoficer otrzymał przydział do peowiackiej podchorążówki na terenie stołecznego miasta Warszawy. Dokument został wystawiony na „obywatela Migurskiego”²⁶. Panięńskim nazwiskiem matki Wacław posługiwał się w konspiracji, występując również pod pseudonimami Wacław Ordon oraz Prądkiewicz.

W dniu 5 listopada 1916 r. w Warszawie oraz Lublinie, a także w mniejszych polskich miastach znajdujących się pod okupacją państw centralnych, ogłoszono uroczystą proklamację zapowiadającą odbudowę Królestwa Polskiego. Miało się to dokonać pod auspicjami cesarza niemieckiego i austro-węgierskiego, w czym upatrywano szansy na utworzenie polskiego rządu, który mógłby przystąpić do organizacji własnej armii. Rozpoczął się gorący okres politycznych przepychanek i manifestacji oraz wzmożonych akcji werbunkowych (prowadzonych równoległe przez legionistów i peowiaków) zakończony powołaniem Tymczasowej Rady Stanu. POW podporządkowała się nowej instytucji. Gdy 12 grudnia 1916 r. do Warszawy przybył Józef Piłsudski, wśród witających go oddziałów peowiackich znalazł się młody podporucznik Policzkiewicz²⁷.

W kwietniu 1917 r. Wacław otrzymał świadectwo ukończenia szkoły oficerskiej wystawione przez Naczelną Komendę POW w Warszawie²⁸ z podpisem komendanta Henryka Krok-Paszkowskiego (1887–1969)²⁹. Po dziesięciu miesiącach szkoleń z elementów taktyki piechoty, kawalerii i oddziałów szturmowych, walk pozycyjnych i obsługi karabinów maszynowych, W. Policzkiewicz został mianowany na podchorążego. Przydzielono go rozkazem Naczelnego Komendanta Tadeusza Kasprzyckiego (1891–1939)³⁰ do służby w warszawskim okręgu I b³¹.

P. Policzkiewicza. Pomnik, wzorowany na rzeźbie umieszczonej na grobie zmarłego w 1918 r. peowiaka Jana Wojsznara-Opielińskiego, został zniszczony w 1940 r., zaś w 1999 r. odtworzony. *Vide*: T. Swat, *Listopad 1918 roku: miejsca upamiętnione i pomniki*, „Niepodległość i Pamięć” 2003, nr 10, s. 97.

²⁶ Nominacja na podoficera POW, Warszawa, 8 IX 1916 r. Zbiory P. Policzkiewicza.

²⁷ Fotografia [prawdopodobnie autorstwa warszawskiego fotografa Władysława Saryusza Wolskiego – M.S.] zamieszczona w monografii „Szkoly Lubelskiej” z 1936 r. z podpisem: „Powitanie Brygadiera Józefa Piłsudskiego w Warszawie dn. 12 XII 1916 r. Komendę wydaje Wacław Policzkiewicz”. Wacław miał też wówczas otrzymać od J. Piłsudskiego rewolwer. *Vide*: K. Juszczakowski, *Wacław Policzkiewicz...*, s. 287 i nienumerowana strona ze zdjęciem.

²⁸ Świadectwo ukończenia szkoły oficerskiej POW, Warszawa, 20 IV 1917 r. Zbiory P. Policzkiewicza.

²⁹ Henryk Krok-Paszkowski – gen. brygady Wojska Polskiego, peowiak, legionista, przed wybuchem II wojny światowej zastępca dowódcy Okręgu Korpusu nr I w Warszawie, zmarł na emigracji w Wielkiej Brytanii. *Vide*: T. Kryśka-Karski, S. Żurkowski, *Generałowie Polski Niepodległej*, Warszawa 1991, s. 116.

³⁰ Tadeusz Kasprzycki – gen. dywizji Wojska Polskiego, peowiak, legionista, ostatni minister spraw wojskowych II Rzeczypospolitej (w latach 1935–1939). *Vide*: T. Kryśka-Karski, S. Żurkowski, *Generałowie Polski...*, s. 41.

³¹ Nominacja na podchorążego POW, Warszawa, 21 IV 1917 r. Zbiory P. Policzkiewicza. Po reorganizacji POW wiosną 1916 r. wprowadzono ze względów konspiracyjnych numery okręgów.

W jakiś czas później okupacyjne władze Warszawy zaczęły poszukiwać młodego konspiratora, wyznaczając za niego wysoką nagrodę pieniężną. Przeprowadzono rewizję w mieszkaniu przy ulicy Polnej, gdzie Waław mieszkał u swojej ciotki podczas studiów. Na szczęście przebywał on chwilowo w rodzinnym Lublinie, dzięki czemu uniknął aresztowania³². W owym czasie sytuacja polityczna była dość napięta, a przyszłe losy Polski uzależniano od rozstrzygnięć kończących światowy konflikt zbrojny. Powszechne emocje na ziemiach polskich budziło ogłoszone 8 stycznia 1918 r. orędzie prezydenta Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej Thomasa Woodrowa Wilsona, którego fragment dotyczył powstania niezawisłego państwa polskiego z dostępem do morza. W dniu 7 października 1918 r. Rada Regencyjna (powstała w miejsce Tymczasowej Rady Stanu) wydała manifest do narodu polskiego zapowiadający powstanie niepodległej Polski w oparciu o postulaty amerykańskiego polityka. POW pozostawała w gotowości. W listopadzie tego roku Waław wziął udział w rozbrajaniu Niemców opuszczających Warszawę, dokąd na początku miesiąca dotarła wiadomość o powołaniu w Lublinie Tymczasowego Rządu Ludowego.

Warszawa i cała młodzież żyje pod znakiem nowych nadziei z powodu wypadków zachodzących co chwila [pisał Waław jesienią 1918 r. w liście do rodziców – M.S.]. W poniedziałek mieliśmy ogromną manifestację z powodu przyjęcia przez Niemcy żądań Wilsona; dziś od rana tysiące ludzi stoją przez dworcem wiedeńskim, oczekując przyjazdu Piłsudskiego, na którego czekają wszyscy z upragnieniem, gdyż on jeden może będzie mógł uspokoić te ciągle kłótnie międzypartyjne³³.

Z czasem atmosfera w Warszawie uległa względnej stabilizacji. „Rozproszyły się już nieprzeliczone tłumy zalewające chodniki, ulice i place. W ruchu wielkomiejskim daje się już odczuwać nieco mniejszą nerwowość” – donosiła lokalna prasa w połowie listopada 1918 r.³⁴ Pod koniec miesiąca nastąpiła mobilizacja peowiaków. Każdy oficer i podoficer miał być zaopatrzony w karty służbowe z określeniem szarży wystawione przez Komendę Naczelną. Szeregowcy otrzymali tzw. karty asenterunkowe, czyli werbunkowe. Podporucznik Policzkiewicz został

Okręg warszawski I b oznaczał gubernie warszawską (bez miasta Warszawy) oraz powiaty garwoliński i rawski. *Vide*: T. Nałęcz, *Polska Organizacja...*, s. 55.

³² K. Juszcakowski, *Waław Policzkiewicz...*, s. 287.

³³ List Waława Policzkiewicza do rodziców, Warszawa, 16 X 1918 r. Zbiory P. Policzkiewicza. Mimo październikowej daty na dokumencie, list został ukończony w następnym miesiącu, na co wskazuje treść dotycząca wydarzeń z początków listopada 1918 r. (np. przyjazd J. Piłsudskiego do Warszawy) [przyp. – M.S.].

³⁴ „Kurier Warszawski”, 13 XI 1918 r., nr 314. *Cit. per*: A. Stawarz, *Pierwsze dni wolności: Warszawa od 10 do 18 listopada 1918 r. (wybór materiałów prasowych)*, „Niepodległość i Pamięć” 1998, nr 5, s. 286.

3. Legitymacja oficerska podporucznika Wacława Policzkiewicza z przydziałem do obozu w Jabłonie. Warszawa, 3 lutego 1919 r.
Źródło: Zbiory rodzinne Pawła Policzkiewicza

skierowany do obozu w Jabłonie pod Warszawą³⁵, gdzie z początkiem 1919 r. sformowany został 1. Pułk Piechoty Legionów³⁶. Jednostka, skupiona wokół dawnych oficerów I Brygady, do wiosny pozostała do dyspozycji Józefa Piłsudskiego. W kwietniu żołnierze wyruszyli transportem kolejowym w kierunku Wilna. Wacława przydzielono do 1. kompanii dowodzonej przez porucznika Zenona Romańczuka (1890–1940)³⁷. Młody podoficer wyróżnił się w walkach o miasto³⁸.

³⁵ „Prowizoryczny przydział oficerów i podchorążych P.O.W. zmobilizowanych na terenie miasta Warszawy” – załącznik do rozkazu nr 331/18 Dowództwa Okręgu Generalnego Warszawskiego, Warszawa, 29 XI 1918 r.; legitymacja oficerska ppor. Wacława Policzkiewicza z przydziałem do obozu w Jabłonie, Warszawa, 3 II 1919 r. Zbiory P. Policzkiewicza.

³⁶ *Zarys historii wojennej 1. Pułku Piechoty Legionów*, oprac. S. Pomarański, Warszawa 1931, s. 33. O służbie żołnierskiej W. Policzkiewicza więcej *vide*: A.J. Borkiewicz, *Dzieje 1-go Pułku Piechoty Legionów (lata wojny polsko-rosyjskiej 1918–1920)*, Warszawa 1929, s. 8, 22, 42, 74, 618, 985, 1009, (fot.).

³⁷ Zenon Romańczuk – kpt. Wojska Polskiego, peowiak, w międzywojniu pełnił wysokie funkcje w kadrze oficerskiej saperów, ofiara zbrodni katyńskiej. *Vide*: J. Tucholski, *Mord w Katyniu. Kozielsk, Ostaszków, Starobielsk. Lista ofiar*, Warszawa 1991, s. 203.

³⁸ *Zarys historii wojennej 1. Pułku Piechoty Legionów...*, s. 37–40.

Wielokrotnie wspominał o nim na kartach publikowanej w międzywojniu książki *W blaskach wojny* Mieczysław Lepecki (1897–1969)³⁹:

W pierwszej kompanii z oficerów oprócz por. Romańczuka i mnie, pozostawał jeszcze ppor. Policzkiewicz, którego w pułku ceniono za miły charakter i duże zdolności wojskowe, a przede wszystkim za przeszłość peowiacką, gdy ten niepozorny studenta Politechniki Warszawskiej spędzał sen z powiek władz okupacyjnych. Policzkiewicz dowodził plutonem w 1 kompanii, a co za tym idzie, był moim najbliższym kolegą⁴⁰.

Na pamiątkę odparcia wojsk nieprzyjaciela wilnianie ofiarowali 1. Pułkowi Piechoty sztandar z wizerunkiem Matki Boskiej Ostrobramskiej⁴¹. Wkrótce dowodzący wyprawą generał Edward Rydz-Śmigły (1886–1941), stojący na czele 1. Dywizji Legionów, ustanowił pamiątkową odznakę „Krzyż Wileński”. Jeden z nich przyznany został podporucznikowi Policzkiewiczowi⁴².

Z Wilna 1. Pułk Piechoty Legionów został skierowany do dalszych walk frontowych na Wileńszczyźnie, Białorusi i Łotwie. Wacław uczestniczył we wszystkich potyczkach, przez pewien czas pełniąc funkcję zastępcy dowódcy swej kompanii⁴³. Po zajęciu Mińska Litewskiego, późnym latem 1919 r., polskie oddziały wysłano na północ, w kierunku Dyneburga. Zacięte walki pozycyjne trwały kilka tygodni. Wyczerpanych żołnierzy 1. Pułku Piechoty pod koniec września przesunięto do strefy demarkacyjnej na Litwę Kowieńską. Zastąpili ich koledzy z 23. Pułku Piechoty, w którym służyło wielu lublinian. Na początku 1920 r. jednostka W. Policzkiewicza powróciła w okolice Dyneburga. Polskie wojska przemaszerowały po zamrzniętej Dźwinie. Panikę wśród nieprzyjaciela wywołało pojawienie się czołgów. Największym jednak wrogiem okazał się mróz, sięgający nocami poniżej trzydziestu pięciu stopni Celsjusza⁴⁴.

³⁹ Mieczysław Bohdan Lepecki – mjr Wojska Polskiego, publicysta, autor książek podróżniczych, w latach 30. XX w. adiutant marszałka Józefa Piłsudskiego. *Vide: Przedmowa do M. Lepecki, Pamiątki adiutanta Marszałka Piłsudskiego*, Warszawa 1987, s. 5–14.

⁴⁰ M.B. Lepecki, *W blaskach wojny. Wspomnienia z wojny polsko-bolszewickiej*, red. B. Gołkowska, Łomianki 2017, s. 135. Dalsze cytaty w tekście pochodzą z tej edycji dokonanej na podstawie pierwszej publikacji, która ukazała się w Warszawie w 1926 r.

⁴¹ Był to jeden z trzech sztandarów pułkowych. Dwa pozostałe zostały ufundowane przez Polonię amerykańską. *Vide: Zarys historii wojennej 1. Pułku Piechoty Legionów...*, s. 90; K. Satora, *Opowieści wrześniowych sztandarów*, Warszawa 1990, s. 30.

⁴² W zbiorach rodzinnych zachowała się odznaka „Wilno” oraz dyplom nr 83 nadania prawa jej noszenia ppor. Wacławowi Policzkiewiczowi wystawiony 23 VIII 1919 r.

⁴³ *Zarys historii wojennej 1. Pułku Piechoty Legionów...*, s. 48.

⁴⁴ A. Chwalba, *Przebrane zwycięstwo. Wojna polsko-bolszewicka 1918–1920*, Wołowiec 2020, s. 92–119.

4. Ostatnia fotografia podporucznika Wacława Poczkiewicza w gronie kolegów ze służby wojskowej, 1920 r.

Źródło: Zbiory rodzinne Pawła Policzkiewicza

Kochany Jasiu! [pisał Wacław z frontu do najmłodszego brata – M.S.]

(...) Przypuszczam, że głęboka twa wiedza historyczna i geograficzna oraz znajomość stosunków atmosferycznych w Polskich Inflantach vel Łatgalii pozwalają Ci wyobrazić sobie twego braciszka po brzuch w śniegu w tyralierze i solidnie marznącego wśród niegorszych mrozów⁴⁵.

Zimowa kampania na Łotwie dla żołnierzy 1. Pułku Piechoty Legionów skończyła się w marcu 1920 r. Po krótkim odpoczynku przerzucono ich kolejną na Ukrainę. Z Żytomierza w kwietniu tego roku pułk wyruszył na Kijów. W zajętych mieście pozostał przez miesiąc w służbie garnizonowej. Gdy w maju ruszyła ofensywa bolszewicka, polskie wojska wysłano w kierunku Borysławia. Piechota, wspierana artylerią, wstrzymywała ataki budzącej postrach Konarmii Budionnego, ponosząc jednak duże straty⁴⁶. Po sforsowaniu przez Rosjan Dniepru przy

⁴⁵ List Wacława Policzkiewicza wysłany przez pocztę polową do brata Jana na adres „Szkoly Lubelskiej”, 17 I 1920 r. Zbiory P. Policzkiewicza.

⁴⁶ A. Chwalba, *Przebrane zwycięstwo...*, s. 206–216.

ujściu Prypeci, zarządzono odwrót na stację kolejową Bucz, a stąd wymarsz w stronę przeprawy przez rzekę Zdwiz pod Borodianką (Borodzianką). Tu latem 1920 r. rozegrała się trzydniowa krwawa bitwa, podczas której piechota legionowa została wyznaczona do osłaniania torów kolejowych z powracającymi taborami.

Gdy skończyliśmy kopanie rowów – [relacjonował Lepecki – M.S.] – siedliśmy pod dużą kopą siana, a ponieważ był piękny wieczór, gwarzyliśmy więc sobie o różnych sprawach. (...) Zwykle nieco rozmowny Policzkiewicz mówił wtedy mało i często się zamyślał. Zdziwiło mnie to, lecz przypisałem ten stan jego przemęczeniu i rozmowy poniechałem. Układając się do snu obok niego, nie przeczuwałem, że kładę się obok człowieka leżącego już prawie w grobie. (...)

W czasie bitwy pod Borodzianką w bardzo ciężkim położeniu znalazł się III batalion 1-go pułku. (...) Uradziliśmy z Policzkiewiczem, że należy natychmiast opuścić nasze rowy i uderzyć na bolszewików. (...) Przed nami rozpościerało się duże pole nie żętej pszenicy i żyta. (...) Nasza tyraliera ginęła niemal w wysokim zbożu i tylko niebieskawe hełmy i groźne, matowe bagnety sterczały nad jego tonią⁴⁷.

13 czerwca 1920 r., ostatniego dnia potyczki pod Borodianką, oddziały polskie dostały się pod ostrzał wroga. Na początku starcia podporucznik Policzkiewicz zniknął innym z oczu. Po zakończonej potyczce zaczęto go szukać. Nie zdawano sobie sprawy, że młody dowódca zginął ugodzony strzałem w serce⁴⁸. „Żołnierze – pisał dalej Lepecki – bardzo lubili dobrego i wesołego podporucznika, więc też skwapliwie brnęli w wysokim zbożu i szukali”. Dopiero po kilkakrotnym przeszukaniu okolicy odnaleziono martwego W. Policzkiewicza leżącego twarzą do ziemi. „Śmierć miał lekką – zanotował towarzysz broni – (...) bolszewicka kula trafiła go w serce i zapomnienie natychmiast przyniosła”⁴⁹.

Ciało poległego odchodzące wojsko zabrało ze sobą. Pogrzeb nastąpił po kilku dniach. Podporucznik Policzkiewicz został pochowany w pobliżu stacji kolejowej Iskorosti (Korosteń) pod Żytomierzem. Mogiłę usypano pod wysokim dębem w pobliżu niewielkiego kościoła. Nad grobem zebrali się wszyscy oficerowie batalionu. Oddano salwę honorową. „Pogrzeb uświetniła – dodał Lepecki – artyleria bolszewicka, której głuchy grzmot towarzyszył całej uroczystości”⁵⁰.

⁴⁷ M.B. Lepecki, *W blaskach wojny...*, s. 135–136.

⁴⁸ *Lista strat Wojska Polskiego. Polegli i zmarli w wojnach 1918–1920*, Warszawa 1934, s. 700.

⁴⁹ M.B. Lepecki, *W blaskach wojny...*, s. 140. Wg S. Pomarańskiego, ppor. Policzkiewicz zginął w walce na broń białą. *Vide: Zarys historii wojennej 1. Pułku Piechoty Legionów...*, s. 70.

⁵⁰ M.B. Lepecki, *W blaskach wojny...*, s. 141.

W rodzinnym mieście Wacława uczczono jego śmierć nabożeństwem żałobnym w miejscowym kościele garnizonowym. W tym samym czasie odbyły się w Lublinie msze za poległego w walkach pod Dyneburgiem podporucznika Longina Gładyszewskiego (1897–1920)⁵¹, przyjaciela Wacława ze szkolnych lat. Los sprawił, że obaj, choć służyli w innych pułkach i walczyli na różnych frontach, zginęli tego samego dnia. „O śmierci Gładyszewskiego słyszałem już – pisał latem 1920 r. służący wówczas w Dowództwie Okręgu Generalnego w Grodnie dawny kolega szkolny, Wiktor Krzewski – podobno zabitym jest też starszy Policzkiewicz, ale nie wiem czy to prawda”⁵². W lipcu i sierpniu tego samego roku w prasie lubelskiej ukazały się nekrologi wspominające obu żołnierzy⁵³. „Wszystkim, którzy przez uczestnictwo w nabożeństwie żałobnym za poległych w obronie Ojczyzny ś.p. Wacława Policzkiewicza i Longina Gładyszewskiego – głosił jeden z nich – wyrazili nam swe współczucie, a poległym cześć (...) serdeczne Bóg zapłać składają Rodziny poległych”⁵⁴.

Henryk Policzkiewicz czynił starania o sprowadzenie prochów syna do Polski. Latem 1921 r. zwrócił się do polskich władz wojskowych z prośbą o pomoc w tej sprawie, zaznaczając, że sam pokryje wszystkie koszty⁵⁵. Uzyskał z Ministerstwa Spraw Wojskowych paszport na wyjazd oraz zgodę Ministerstwa Zdrowia Publicznego na ekshumację. Wsparcia udzielił mu także wojewoda lubelski, Stanisław Moskalewski, który wystosował odpowiednie pisma do starostów w Sarnach i Równem, prosząc o ułatwienie „ciężko zmartwionemu Ojcu” załatwienia wszelkich formalności na terenie Polski⁵⁶. W 1922 r. H. Policzkiewicz otrzymał zgodę

⁵¹ Longin Gładyszewski – maturzysta „Szkoły Lubelskiej” z 1915 r., harcerz, peowiak, student na Wydziale Filozofii Uniwersytetu Warszawskiego, żołnierz 1. Lubelskiego Pułku Piechoty (późniejszego 23. Pułku Piechoty). Poległ pod Jamnami. Został pochowany w Bojarach nad Dzisiaj. *Vide: Wykaz poległych i zmarłych uczestników ruchu niepodległościowego młodzieży narodowej...*, s. 21; M. Surmacz, *Uczniowie Szkoły Lubelskiej w walkach o niepodległość i granice państwa polskiego w okresie I wojny światowej oraz wojny polsko-bolszewickiej*, „Studia i Materiały Lubelskie” (dalej: „SiML”) 2015, t. 18, s. 133, 146, 151–153 (fot.).

⁵² Zbiory specjalne WBP, sygn. 2273/9: list Wiktora Krzewskiego do Wiktora Ziółkowskiego w Lublinie, 1920 r., k. 148–149.

⁵³ „Ziemia Lubelska”, 14 VIII 1920 r., nr 310 (nekrolog); M. Surmacz, *Uczniowie szkół lubelskich w walkach w okresie I wojny światowej oraz wojny polsko-bolszewickiej. Szkoła Lubelska*. Informator do wystawy w Muzeum Historii Miasta Lublina, Lublin 2015, s. 11, 15, 21 (fot.); eadem, *Wspólny nekrolog. Wychowankowie szkół lubelskich w walce o niepodległość*, [w:] *W drugim szeregu. Bohaterowie walk o niepodległość*, red. A. Kosecki, T. Skoczek, J. Załęczny, Warszawa–Pułtusk 2019, s. 182–186.

⁵⁴ „Głos Lubelski”, 6 VII 1920 r., nr 181, s. 3.

⁵⁵ Pismo Henryka Policzkiewicza do Adiantury Generalnego Naczelnego Wodza, Lublin, 9 VII 1921 r. Zbiory P. Policzkiewicza.

⁵⁶ Pisma Wojewody Lubelskiego, Stanisława Moskalewskiego do Radosława Splawy-Neumana, starosty w Równem oraz Stanisława Rutkowskiego, starosty w Sarnach o udzielenie pomocy Henrykowi Policzkiewiczowi przy transporcie zwłok poległego syna Wacława, żołnierza 1. Pułku Piechoty

Ludowego Komisariatu Spraw Zagranicznych (tzw. Narkomindieła⁵⁷) na sprowadzenie zwłok syna transportem kolejowym za pośrednictwem Ukraińskiego Ludowego Komisariatu Handlu Zagranicznego (tzw. УКРБНЕШТОРГА⁵⁸):

Zgodnie z rozporządzeniem (...) Narkomindieła w Kijowie (...) i na podstawie traktatu pokojowego USRR [Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej] i Polski, art. 9 ust. 3, zezwala się obywatelowi polskiemu Henrykowi Policzkiewiczowi na przeniesienie szczątków swego syna, Wacława Policzkiewicza, byłego oficera polskiej armii, poległego w walce i pochowanego w m[iejscowości] Korosteń, z miejsca pochówku do ojczyzny, do Polski, m[iasta] Lublina, wysyłając ładunek na adres „Wniesztorgu” dla P[ana] Policzkiewicza. (...) Koszty zostaną poniesione przez P[ana] Policzkiewicza⁵⁹.

Trasa miała prowadzić ze stacji Korosteń, przez należącą do radzieckiej Kolei Południowo-Zachodniej Szepletówkę i znajdujący się już po stronie polskiej Zdołbunów⁶⁰. Prawdopodobnie w tych miejscach planowano odprawę graniczną przed dalszą drogą w kierunku Lublina. Nie wiadomo z jakich przyczyn nie udało się zrealizować przedsięwzięcia. Być może ostatecznie ukraińskie władze nie zezwoliły na ekshumację. W 1923 r. H. Policzkiewicz odwiedził grób syna. Okazało się, że mieszkańcy Korostenia otoczyli opieką mogiłę polskiego żołnierza, w której ich zdaniem, spoczęły szczątki dobrego człowieka opłakiwanego przez podkomendnych⁶¹.

Legionów, Lublin, 1 VI 1922 r. oraz zezwolenie na sprowadzenie ciała poległego żołnierza wydane przez Ministerstwo Zdrowia Publicznego, Warszawa, 11 VII 1922 r. Zbiory P. Policzkiewicza.

⁵⁷ Skrót od Народный комиссариат иностранных дел; w literaturze przedmiotu jako spolszczona nazwa własna „Narkomindieł” [przyp. – M.S.].

⁵⁸ Skrót od Укр[аїнський] [Народный Комиссариат] Внеш[ней] Торг[овли] – Ukraiński Ludowy Komisariat Handlu Zagranicznego [przyp. – M.S.].

⁵⁹ Pismo Ukraińskiego Ludowego Komisariatu Handlu Zagranicznego do Krywańskiego Urzędu Celnego Południowo-Zachodniej Kolei oraz zawiadawców stacji Szepletówka i Zdołbunów w sprawie transportu zwłok Wacława Policzkiewicza, Kijów, 14 VI 1922 r. Tłum. własne autorki.

⁶⁰ Trasa pociągu miałaby przebiegać z Korostenia do Szepletówki (stacja węzłowa), potem przez granicę radziecko-polską w kierunku Zdołbunowa (stacja węzłowa), następnie przez Równe, Kowel, Luboml, Dorohusk, Chełm i Lublin (odcinek od Kowla do Lublina częścią dawnej Kolei Nadwiślańskiej). Za pomoc w otworzeniu ewentualnej trasy transportu szczątków poległego Wacława Policzkiewicza autorka składa podziękowania dr. Karolowi W. Kowalczykowi z Instytutu Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej Wydziału Nauk o Ziemi i Gospodarki Przestrzennej UMCS.

⁶¹ K. Juszcakowski, *Wacław Policzkiewicz...*, s. 289. W wydanej w latach 30. XX w. monografii „Szkoly Lubelskiej” zamieszczono fotografię mogiły Wacława Policzkiewicza. Dziś, wg relacji rodziny, miejsce pozostaje niezidentyfikowane. Symboliczny grób żołnierza znajduje się w rodzinnym grobowcu na cmentarzu przy ul. Lipowej w Lublinie.

Młody dowódca został pośmiertnie awansowany na stopień porucznika oraz odznaczony Krzyżem *Virtuti Militarii* V klasy⁶². W 1933 r. przyznano mu również Krzyż Niepodległości⁶³, o którego przesłanie do Lublina upomniała się pięć lat później jego matka, Janina Policzkiewiczowa⁶⁴.

W listopadzie 1923 r. w gmachu Politechniki Warszawskiej odsłonięto marmurową tablicę upamiętniającą studentów poległych w walkach o niepodległość. Uroczystości odbyły się z udziałem licznie zgromadzonych przedstawicieli władz cywilnych i wojskowych. Wartę wystawiła kompania honorowa 36. Pułku Piechoty, rekrutującego się z młodzieży akademickiej. Wśród prawie siedemdziesięciu wymienionych poległych figurowało kilka nazwisk absolwentów lubelskich gimnazjów, w tym Wacława Policzkiewicza⁶⁵.

Podobna tablica pojawiła się w latach 20. XX w. wewnątrz budynku „Szkoły Lubelskiej” przy dzisiejszej ulicy Spokojnej. Poświęcona została pamięci wychowanków, którzy zginęli w czasie walk w latach 1914–1920⁶⁶. Podczas obchodów 15-lecia odzyskania przez Polskę niepodległości wymieniono ich imiennie, obok innych poległych młodych lublinian, na uroczystym apelu. Ceremonia odbyła się na placu Litewskim w Lublinie w sąsiedztwie Pomnika Nieznanego Żołnierza⁶⁷.

Rodzina Policzkiewiczów przechowywała pamiątki po młodym żołnierzu. W 2015 r. był on jednym z bohaterów zorganizowanej przez Muzeum Historii Miasta Lublina (obecnie Oddział Muzeum Narodowego w Lublinie) wystawy o wychowankach Szkoły Lubelskiej, uczestnikach walk o niepodległość Polski⁶⁸.

⁶² Legitymacja Orderu Wojennego „*Virtuti Militari*” kl. V nr 8443 nadanego pośmiertnie por. Wacławowi Policzkiewiczowi w 1922 r. Zbiory P. Policzkiewicza.

⁶³ Wojskowe Biuro Historyczne – Centralne Archiwum Wojskowe (dalej: CAW), sygn. KN 29.12.33 – dokumenty Komitetu Krzyża i Medalu Niepodległości dotyczące Wacława Policzkiewicza (karty niepaginowane); „*Monitor Polski*”, 3 II 1934 r., nr 27, s. 2; odznaka w zbiorach P. Policzkiewicza.

⁶⁴ CAW, sygn. KN29.12.33 – podanie Janiny Policzkiewiczowej do Komitetu Krzyża i Medalu Niepodległości o przekazanie KN nadanego jej synowi, Lublin, 6 I 1938 r.

⁶⁵ „*Żołnierz Polski*” 1923, R. 5, nr 48, s. 7–8 (fot.).

⁶⁶ Oryginalna tablica, ufundowana na 25-lecie „Szkoły Lubelskiej” w 1921 r., zastała usunięta z budynku w latach 80. XX w., gdy należał on do Akademii Medycznej w Lublinie. Na przełomie 1989/1990 r. tablicę odtworzono z inicjatywy P. Policzkiewicza. *Vide: Prywatne Męskie Gimnazjum im. Stefana Batorego...*, s. 29 oraz fotografie tablicy na nienumerowanych stronach; na podstawie informacji P. Policzkiewicza.

⁶⁷ *Lista poległych w walkach o Niepodległość uczniów szkół lubelskich wywołanych na apelu dnia 10 listopada 1933 r. na Placu Litewskim w Lublinie opodal płyty Nieznanego Żołnierza*, „*Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Lubelskiego*”, Lublin, grudzień 1933, R. 6, nr 4 (58).

⁶⁸ Jednym z wydarzeń towarzyszących ekspozycji było zorganizowane 15 XI 2015 r. spotkanie zatytułowane „Wspólny nekrolog. O Longinie Gładyszewskim i Wacławie Policzkiewiczzu”. Gościli na nim bratankowie poległych żołnierzy, dr Paweł Policzkiewicz oraz dr hab. Longin Jan Gładyszewski (emerytowany wykładowca fizyki UMCS). *Vide: M. Surmacz, Spotkania towarzyszące wystawie o wychowankach Szkoły Lubelskiej*, „*SiMIL*” 2017, t. 19, s. 123–125.

W stulecie śmierci Wacława, z inicjatywy krewnych, odbyło się nabożeństwo żałobne ku jego czci. Msza miała miejsce w tym samym lubelskim kościele garnizonowym, co w 1920 r. Wydarzeniu towarzyszyła wystawa plenerowa zrealizowana przez lubelski Instytut Pamięci Narodowej we współpracy z Muzeum Historii Miasta Lublina. Sylwetka W. Policzkiewicza została także przypomniana na wirtualnej wystawie „Lubelskie Archiwa Rodzinne Niepodległej” zrealizowanej przez Archiwum Państwowe w Lublinie pod koniec 2020 r.⁶⁹

Jednostkowe losy młodego żołnierza, rozgrywające się na tle burzliwych dziejowych wydarzeń, złożyły się na obraz uformowanego przez narodowyzwoleńczą tradycję pokolenia Polaków urodzonych na przełomie XIX i XX w. Kluczowym doświadczeniem dla przedstawicieli tej generacji była walka o niepodległość i granice państwa polskiego. W latach toczącej się I wojny światowej oraz wojny polsko-bolszewickiej zginęło wielu młodych ludzi, którzy jako ochotnicy wyruszyli na front. Dla licznych tragicznym finałem wojennych losów stał się rok 1920 – na trwale wpisany w zbiorowy „życiorys pokolenia”.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

Archiwum Państwowe w Lublinie

Akta stanu cywilnego Parafii Rzymsko-Katolickiej w Krasnymstawie, zespół nr 1849: księgi wtóropisowe urodzeń, małżeństw i zgonów (duplikaty), seria nr 2.4: akta metrykalne za rok 1896. Spuścizna Kazimierza Wyszyńskiego, zespół nr 1004.

Archiwum Parafii Rzymsko-Katolickiej św. Jana w Lublinie

Akta metrykalne za lata 1933–1940 oraz 1914–1944.

Muzeum Narodowe w Lublinie

Pocztówka z reprodukcją fotografii uczestników kursu Szkoły Oficerskiej Polskiej Organizacji Wojskowej z 1916 r., Warszawa, lata 30. XX w., nr inw. ML/H/2177/5.

Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie – zbiory specjalne

Album maturzystów Szkoły Lubelskiej z 1914 r., sygn. 2161/III, nr inw. 13724.

Korespondencja Wiktora Ziółkowskiego z lat 1904–1978 w sprawach osobistych i zawodowych, sygn. 2273/9.

---

⁶⁹ Na wystawie zaprezentowano materiały dotyczące Henryka Policzkiewicza i jego syna Wacława ze zbiorów rodzinnych dr. Pawła Policzkiewicza. *Vide*: <http://lac.lublin.pl/archiwarodzinne/archiwa/pawel-jerzy-policzkiewicz/> (dostęp: 8.03.2021); *Archiwum Pawła Jerzego Policzkiewicza*, [w:] *Lubelskie Archiwa Rodzinne Niepodległej*, oprac. A. Kostankiewicz, Lublin 2020, s. 159–172.

Wojskowe Biuro Historyczne – Centralne Archiwum Wojskowe

Dokumenty Komitetu Krzyża i Medalu Niepodległości dotyczące Wacława Policzkiewicza, sygn. KN 29.12.33.

Zbiory prywatne Pawła Policzkiewicza

Dokumentacja służby Wacława Policzkiewicza w Polskiej Organizacji Wojskowej i Wojsku Polskim z lat 1916–1919.

Dokumentacja w sprawie sprowadzenia zwłok Wacława Policzkiewicza do Polski z lat 1921–1922.

Dokumenty osobiste Henryka Policzkiewicza z lat 1889–1933.

Korespondencja Wacława Policzkiewicza z rodziną z lat 1918–1920.

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

Lepecki M., *Pamiętnik adiutanta Marszałka Piłsudskiego*, Warszawa 1987.

Lepecki M.B., *W blaskach wojny. Wspomnienia z wojny polsko-bolszewickiej*, red. B. Gołkowska, Łomianki 2017.

Stawarz A., *Pierwsze dni wolności: Warszawa od 10 do 18 listopada 1918 r. (wybór materiałów prasowych)*, „Niepodległość i Pamięć” 1998, nr 5/4, s. 245–339.

Strzembosz-Pieńkowski S., *Peowiaczy. Wspomnienia o ludziach z okresu walk o niepodległość 1918–1921*, oprac. M. Andrzejczyk, K. Dziuda, Łódź 2013.

PRASA

„Głos Lubelski”, nr 181, 1920.

„Monitor Polski”, nr 27, 1934.

„Ziemia Lubelska”, nr 310, 1920.

„Żołnierz Polski”, nr 23, 1922; nr 48, 1923.

OPRACOWANIA

Archiwum Pawła Jerzego Policzkiewicza, [w:] *Lubelskie Archiwa Rodzinne Niepodległej*, oprac. A. Kostankiewicz, Lublin 2020, s. 159–172.

Borkiewicz A.J., *Dzieje 1-go Pułku Piechoty Legionów (lata wojny polsko-rosyjskiej 1918–1920)*, Warszawa 1929.

Chwalba A., *Przebrane zwycięstwo. Wojna polsko-bolszewicka 1918–1920*, Wołowiec 2020.

Dąbrowski S.J., Tryczyński S.A., *Juszczakowski Kazimierz*, [w:] *Słownik biograficzny lubelskiego harcerstwa 1911–2001*, red. S.J. Dąbrowski, S.A. Tryczyński, Lublin 2001, s. 84.

Doroszewski J., *Arlitewicz Józef*, [w:] J. Doroszewski, *Słownik biograficzny nauczycieli miasta Lublina w latach 1918–1939*, Lublin 2007, s. 26–27.

Dulewicz S., *Józef Zbigniew Arlitewicz*, [w:] *Prywatne Męskie Gimnazjum im. Stefana Batorego („Szkoła Lubelska”) w XXX-lecie*, Lublin 1936, s. 309–312.

Gałęzowski M., *Na wóz Berka Joselewicza. Żołnierze i oficerowie pochodzenia żydowskiego w Legionach Polskich*, Warszawa 2010.

Godziszewski W., Juszczakowski K., *Historia Zakładu (1906–1936)*, [w:] *Prywatne Męskie Gimnazjum im. Stefana Batorego („Szkoła Lubelska”) w XXX-lecie*, Lublin 1936, s. 1–53.

- Juszczakowski K., *Historia II L.D.H.*, [w:] *Prywatne Męskie Gimnazjum im. Stefana Batorego („Szkoła Lubelska”) w XXX-lecie*, Lublin 1936, s. 67–102. <https://doi.org/10.1017/S00202681000346>
- Juszczakowski K., *Wacław Policzkiewicz*, [w:] *Prywatne Męskie Gimnazjum im. Stefana Batorego („Szkoła Lubelska”) w XXX-lecie*, Lublin 1936, s. 286–289.
- Kowalski W., *Spis uczniów z lat 1906–1936*, [w:] *Prywatne Męskie Gimnazjum im. Stefana Batorego („Szkoła Lubelska”) w XXX-lecie*, Lublin 1936, s. 344–380.
- Krasuski F., *Kazimierz Juszczakowski*, [w:] *Prywatne Męskie Gimnazjum im. Stefana Batorego („Szkoła Lubelska”) w XXX-lecie*, Lublin 1936, s. 315–331.
- Kryśka-Karski T., Żurkowski S., *Generałowie Polski Niepodległej*, Warszawa 1991.
- Księga Pamiątkowa 25-lecia harcerstwa w Lubelszczyźnie. Wspomnienia i dokumenty 1911–1936*, Lublin (reprint wydawnictwa z 1936 roku).
- Lewandowski J., *Początki skautingu i harcerstwa na Lubelszczyźnie (1911–1914)*, „Rocznik Lubelski” 1989/1990, t. 31/32, s. 145–159. [https://doi.org/10.1016/0020-7403\(90\)90115-Y](https://doi.org/10.1016/0020-7403(90)90115-Y)
- Lista poległych w walkach o Niepodległość uczniów szkół lubelskich wywołanych na apelu dnia 10 listopada 1933 r. na Placu Litewskim w Lublinie opodal płyty Nieznanego Żołnierza*, „Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Lubelskiego”, Lublin, grudzień 1933, R. 6, nr 4 (58).
- Lista strat Wojska Polskiego. Polegli i zmarli w wojnach 1918–1920*, Warszawa 1934.
- Lubelska lista katyńska*, oprac. A. Winiarz, Lublin 1997.
- Marczuk J., *Kazimierz Marian Wyszyński jako działacz młodzieżowy, polityk i dyplomata (1890–1935)*, „Annales UMCS”, Sec. F, vol. LIX, Lublin 2004, s. 53–69.
- Nałęcz T., *Polska Organizacja Wojskowa 1914–1918*, Warszawa 1984.
- Przegaliński A., *Z historii lubelskiej oświaty. Zarys dziejów Prywatnej Ośmioklasowej Filologicznej Szkoły Męskiej S. Słiwińskiego (tzw. „Szkoły Lubelskiej”) w latach 1906–1914*, „Rocznik Łódzki” 2018, t. 68, s. 109–134.
- „Rocznik Oficerski Rezerw”, Warszawa 1934.
- Satora K., *Opowieści wrześnieowych sztandarów*, Warszawa 1990.
- Surmacz M., *Arnsztajn Jan Karol*, [w:] *Słownik biograficzny miasta Lublina*, t. 4, red. P. Jusiak, M. Sioma, J. Ternes, Lublin 2014, s. 13–15.
- Surmacz M., *Kazimierz Wyszyński (1890–1935) – od legionisty do dyplomaty*, „Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy”, t. 20, Wilno 2020, s. 155–187.
- Surmacz M., *Spotkania towarzyszące wystawie o wychowankach Szkoły Lubelskiej*, „Studia i Materiały Lubelskie” 2017, t. 19, s. 123–125. <https://doi.org/10.1080/15294145.2017.1384645>
- Surmacz M., *Uczniowie Szkoły Lubelskiej w walkach o niepodległość i granice państwa polskiego w okresie I wojny światowej oraz wojny polsko-bolszewickiej*, „Studia i Materiały Lubelskie” 2015, t. 18, s. 121–154.
- Surmacz M., *Uczniowie szkół lubelskich w walkach w okresie I wojny światowej oraz wojny polsko-bolszewickiej. Szkoła Lubelska*. Informator do wystawy w Muzeum Historii Miasta Lublina, Lublin 2015.
- Surmacz M., *Wspólny nekrolog. Wychowankowie szkół lubelskich w walce o niepodległość*, [w:] *W drugim szeregu. Bohaterowie walk o niepodległość*, red. A. Kosecki, T. Skoczek, J. Załęczny, Warszawa–Pułtusk 2019, s. 182–186.
- Surmacz M., *Gładyszewski G., Kazimierz Juszczakowski – zapomniany pedagog*, „Annales UMCS”, sec. F, vol. LXXIII, Lublin 2018, s. 163–178.

- Swat T., *Listopad 1918 roku: miejsca upamiętnione i pomniki*, „Niepodległość i Pamięć” 2003, nr 10/1, s. 95–105.
- Tucholski J., *Mord w Katyniu. Kozielsk, Ostaszków, Starobielsk. Lista ofiar*, Warszawa 1991.
- Waingertner P., *Konspiracja trzech pokoleń. Związek Młodzieży Polskiej „Zet” i ruch zetowy (1886–1996)*, wyd. II, Łódź 2018.
- Wojstomski S.W., *Harcerskie pułki piechoty*, [w:] *Harcerze Lubelszczyzny w wojnie polsko-bolszewickiej 1919–1920*, red. S.J. Dąbrowski, Lublin 2009, s. 83–88.
- Wykaz poległych i zmarłych uczestników ruchu niepodległościowego młodzieży narodowej (członków Związku Młodzieży Polskiej – „Zet”, Organizacji „Przyszłość” – „Pet” i innych stopni organizacyjnych w okresie lat 1886–1936)*, oprac. T.H. Piskorski, Warszawa 1936.
- Zarys historii wojennej 1. Pułku Piechoty Legionów*, oprac. S. Pomarański, Warszawa 1931.

NETOGRAFIA:

- Zbiory Pawła J. Policzkiewicza na wystawie „Lubelskie Archiwa Rodzinne Niepodległej” w Archiwum Państwowym w Lublinie, <http://lac.lublin.pl/archiwarodzinne/archiwa/pawel-jerzy-policzkiewicz/> (dostęp: 8.03.2021).

NOTKA O AUTORCE

Mgr Małgorzata Surmacz – kustosz w Muzeum Historii Miasta Lublina oddział Muzeum Lubelskiego. Doktorantka w Katedrze XVI–XIX w. i Europy Wschodniej Instytutu Historii na Wydziale Historii i Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie.

Zainteresowania naukowe: historia społeczno-polityczna XX w., walki niepodległościowe Polaków w latach 1914–1920, biografistyka, regionalistyka, muzealnictwo.

m.surmacz@mnwl.pl; m-surmacz3@wp.pl

